

ОТНОСНО КОНЦЕПЦИЯТА ЗА ОСНОВНИТЕ МОМЕНТИ В ПРОЕКТА НА НОВ ЗАКОН ЗА ПРЕДУЧИЛИЩНОТО И УЧИЛИЩНОТО ОБРАЗОВАНИЕ

От дълго време се очаква стратегия на българското образование, а получихме концепция за него, което е все пак нещо. Може би очакванията към стратегията, респ. концепцията за предучилищното и училищното образование бяха твърде големи, за да ни изглежда изготвената от Министерството на образованието, младежта и науката (МОМН) концепция неудовлетворителна в много отношения. Ето какво по-общо или в принципен план имаме предвид:

Първо, концепцията се предхожда от т.нар. четири стълба на образованието (които са цитат от Ж. Делор). Не става обаче много ясно дали тези “стълбове” са мото, или са и “философия” на тази концепция. Като че ли и едното, и другото, но ни се струва, че те не изчерпват основите на образованието. Имаме предвид, че в литературата се сочат и други негови основи или “стълбове”, например:

- Възпитанието, което е органичен елемент на образованието, особено за предучилищното, а и за училищното, поради което би могло да се добави и в самото заглавие на концепцията, т.е. тя да бъде не само за образованието, но и за възпитанието.

- Някои (особено американски) теоретици в тази област държат много то да научи децата да мислят и критично да възприемат света;

- Критичното мислене и възприемане на света е органично свързано с творческия процес и характер на образованието, което някои смятат за самостоятелен негов “стълб”.

- Едва ли някой може да отрече, че важен “стълб” е и свързването на теорията с практиката, т.е. с реалния живот.

- Нов стълб е обучението през целият живот, за което се споменава в концепцията; училищното образование не би могло да осигури на децата и младежите такива обучения, а да ги възпита, да им внуши и да ги убеди, че със завършването на образованието им, дори и висшето, това не им гарантира, че усвоените в училището знания и умения ще им служат през активната им възраст, че те са “обречени” да се учат и квалифицират през целия си живот. Смятаме, че е време министерството да се замисли както за концепция, така и за изграждането на цялостна система за осъществяване на такова обучение, което да се превърне в съставна част на образователната ни система.

- Специално за българското образование важни стълбове би трябвало да бъдат повишаването на икономическия статус и социалния

имидж на българския учител, който създава и оформя най-важната производителна сила – човешкия капитал. В концепцията е споменато за тези неща, но има основание те да бъдат извадени пред скоба, т.е. да им бъде обърнато много по-голямо внимание. Тук само ще напомним за известната в миналото “свещена тройка” във всяко населено място – кмета, даскала и попа. Без издигането на икономическия статус и социалния престиж на учителите трудно можем да разчитаме на сериозни подобрения в българското училище.

- Крайно време е да се обърнем с лице към прекрасните традиции на “българското образователно чудо” – едно от нещата (заедно с армията, земеделието, историята и културата), които са били предмет на националната ни гордост. За съжаление ние заимстваме и механично комбинираме образователни образци, които не са адекватни на нашата култура и манталитет. По този повод българският културолог Петър Увалиев казва, че “от коренчето орхидея, донесено от чужбина и посадено върху българска почва, може да израсте и трън”.

Мисълта ни е, че така обявените и за мото на концепцията стълбове на образованието не са пълни и изчерпателни, че механичното заимстване на чужд опит е рисковано, а обръщането към българската образователна традиция е желателно, полезно, дори необходимо.

Второ, в една концепция за образованието би трябвало да се посочи неговото място в националните приоритети, т.е. първостепенно място. Тук вместо аргументи ще посочим реални примери и факти. Известно е, че бившият Съветски съюз пусна през 1957 г. първия изкуствен спътник на Земята (а след 4 години и първия космонавт Юрий Гагарин). Тези факти твърде силно смущават САЩ и във връзка с това те провеждат национален преглед-анализ за причините поради, които една смятана за поизостанала в технологично отношение нация ги е изпреварила в овладяването на Космоса. На базата на този преглед-анализ се стига до извода, че основните причини за изоставането им е недостатъчно качествено американско образование в сравнение със съветското. То е критикувано дори от президента Р. Никсън.¹ Неговите оценки за образованието са интересни, тъй като е бил вицепрезидент и почти два мандата президент на САЩ и следователно разполага с богата информация, а освен това е получил и непосредствена такава от съпругата си, която е била учителка в държавно средно училище. Той оценява “разликата в качеството на обучение между държавните и частните училища като шокираща” (с. 189-190) и смята че, *първо*, държавните училища не трябва да се закриват (и самият той е завършил такова); *второ*, че “учащите се (в тях – б.а., В.С.) ще се издигнат интелектуално само ако ги натоварваме до краен предел” (с. 189-190); *трето*, трябва да се повиши равнището на подготов-

¹ Вж. Никсън, Р. Не изпускайте момента. В. Търново, 1993, с. 189 и сл.

Относно концепцията за основните моменти в проекта на нов Закон за предучилищното и училищното...

ката на учителите и изискванията към тях; *четвърто*, необходимо е да се издигне теоретичната и професионалната подготовка на учениците, за да се преодолее “инфлацията в образованието” (с. 191); *пето*, да се прилага пазарно-конкурентен подход в работата на обществените училища чрез системата на т.нар. от Никсън единни талони за образование (други ги наричат “ваучери” и “чекове”), които се предоставят/раздават на родителите или децата от финансиращите училищата бюджетни организации; родителите или децата да могат да изберат доброто според тях училище, в което желаят да учат - записват се в него и му предоставят получените от финансиращата бюджета организация талони (ваучери), които то “осребрява” и така се финансира (колкото повече ученици и ваучери набере едно училище, толкова повече финансови средства ще си осигури, като непередпочитаните и нетърсените училища могат и да фалират). Тук само ще вметнем, че тази система за финансиране на училищата изглежда много привлекателна, но тя притежава и сериозни недостатъци. Един от тях например е, че в малките населени места няма възможности за избор, а в големите градове не е много лесно семейството да живее в единия край на града, а децата (особено по-малките), да учат в другия, където е престижното училище.

Интересни критични мисли за американското образование споделят и Неизбит и Абърдийн, които пишат: “Ако сравним научните и техническите познания на американските и съветските ученици резултатите ще са комични. Дори и да повишим значително изискванията към американските ученици, те изобщо няма да могат да се мерят със съветските си връстници.”² Авторите изнасят и много конкретни данни, компрометиращи качеството на тяхното образование, като се има предвид главно и дори само публичното такова. Обикновено платените училища дават качествено образование, но те са недостъпни за хората с ограничени финансови възможности, поради което равният достъп до образованието е повече лозунг, отколкото реалност. Освен това американската система за образование, вкл. науката, се “финансира” по косвен начин от почти всички държави в света чрез системата на “зелените карти” и индивидуалния избор на изтъкнати учени от целия свят. Доколкото много образовани българи и висококвалифицирани учени емигрираха в САЩ, ние също участваме в този процес на съфинансиране на американската наука и образование, но това е друга тема.

След като САЩ приключват националния преглед-анализ на причините, поради които са изостанали от бившия Съветски съюз в овладяването на Космоса, и обявяват образованието (си) за главен виновник, ответната им реакция е да го издигнат като национален приоритет номер едно. В съвременното интелектуално общество то би трябвало да е такъв

² Неизбит, Д. и П. Абърдийн. Преоткриване на корпорацията. С., 1990, с. 180.

за всяка страна, която има желание и амбиция да бъде развита, а народът ѝ да благоденства.

Положителната оценка за образованието в бившите социалистически страни се съдържа и в официални доклади на Световната банка. В доклада "Ран-Ът" от 1990 г. (за стратегията и тактиката на българския преход) четем: "За щастие тя (България) има добра образователна система, която е отбелязала някои забележителни успехи."³ Не е тайна, че почти всичко в България след 1989 г. тръгна назад и надолу (с изключение на корупцията, престъпността, безработицата, инфлацията и лихвите), вкл. и образованието, но все пак то се оказа като че ли най-жилаво и устойчиво.

Трето, концепцията обхваща както предучилищното, така и училищното образование. Първото от своя страна се разграничава на обединени детски заведения за деца от 3 месеца до 6 години и задължително предучилищно образование за деца над 6 години. Куриозното тук е, че дори при бебетата и най-малките деца се говори само за образование и почти нищо за възпитанието, което е елемент на всички степени на училищното образование, а при най-малките е само гледане и възпитание.

Същинското училищно образование (от I до XII клас) е придобило *нова класификация по два признака* (критерия): етап или степен на образование и съдържание на подготовката на учениците. По *етапи или степени* то се разграничава на начално – от I до IV клас, и основно – от IV до VII клас (т.нар. в миналото прогимназиално образование).

Посочените две степени или два етапа биха могли да се обединят дори в една форма на *задължителна минимална степен на образование*. Вероятно няма да е далеч времето, когато тази минимална степен ще се окаже недостатъчна и ще е нужно да се повиши. Може би трябва да се спомене нещо подобно в концепцията, като имаме предвид, че някои развити и напреднали държави гледат на задължителното средно образование като на не толкова далечна перспектива. Впрочем Р. Никсън сочи, че 95% от японските младежи имат средно образование, докато при американските този процент е 75.⁴ Японците по същество са въвели задължителното средно образование, но за съжаление българската статистика не отчита подобен показател.

В *средния курс училищата* се разграничават на: средни общообразователни - от I до X клас; гимназии - от VIII до XII клас; средни - от I до XII клас.

По критерия "*съдържание на подготовката*" тези от средния курс се обособяват на: общообразователни, професионални, профилирани, спортни, по изкуствата и културата, духовни.

³ Вж. Интернет-версията на доклада, с. 45.

⁴ Никсън, Р. Цит. съч., с. 107.

Относно концепцията за основните моменти в проекта на нов Закон за предучилищното и училищното...

Идеята за нова класификация на образователните степени и форми не ни изглежда толкова логична и ясна. Няма ли по-голямо основание "общообразователно" да се нарече средното училище от I до XII клас, отколкото това от I до X клас? Не виждаме добре вплетена в нея откритата идея за професионално и профилирано обучение. Не е ли по-логично гимназията да си остане класическото общообразователно средно училище, училищата от I до X клас да имат подчертана професионална насоченост, а тези от I до XII клас – профилирана и от по-висок ранг професионална насоченост?

Освен това предложената идея за класификацията на образователните структури не е съобразена с налагащите се в тази сфера стандарти на Международната стандартна класификация за образованието МСКО'97 (ревизия 1997 г.).

Разбираме идеята всяко средно училище да има определена практико-приложна или професионална насоченост, но ни се струва, че тя се нуждае от по-голяма определеност и последователност. Същественото е във всеки вид средно училище да се осигуряват висококачествени знания, възможност за продължаване на образованието и за професионална квалификация на тези, които по една или друга причина не са могли да преминат в по-горна степен.

Четвърто, не намираме, че концепцията е добре структурирана, доколкото трябва да се изведат общи неща, които са валидни за цялата система, такива, които са типични и характерни за нейните съставни звена и които предстои да се уточняват и конкретизират чрез бъдещите учебни планове и програми, предмет на държавните образователни стандарти (ДОС). Те само са изброени, но може би трябва да се изясни тяхната "философия" и най-общо съдържание и предназначение. Безспорно е, че подобни стандарти са нещо важно, но провокативно бихме казали, че при т.нар. българско образователно чудо не сме срещали да се говори за образователни стандарти. Мисълта ни е, че за качеството на образованието се изисква и още нещо, което е извън всякаква прекалена управленска и бюрократична регламентация.

Опитът ни е научил, че формалното оформяне и отчитане на нещата невинаги съвпада с реалното им състояние. По този повод си спомняме за едни анекдот от бившата ГДР за петте основни противоречия на социализма: а) при социализма никой не работи (както трябва), но плановете се преизпълняват; б) плановете се преизпълняват, но магазините са празни; в) магазините са празни, но всеки си има (почти) всичко; г) всеки си има (почти) всичко, но е недоволен от социализма; д) (почти) всеки е недоволен от социализма, но е за социализма. Вероятно ще бъде обвинен в аналогия между две напълно противоположни системи, но да не забравяме, че всяка обществена система има своя бюрокрация, а в бюрокрациите на различните системи обикновено има сходства.

Пето, споменахме още в началото, че образователният и възпитателният процеси са взаимно свързани. Впрочем в Речника за чужди думи педагогът е определен като 1. Възпитател; 2. Преподавател, учител, а педагогиката - като "наука за методите на възпитанието, обучението и образованието".

В случая бихме искали да обърнем внимание главно на поведението на учениците. Както е известно, в миналото ученикът получаваше съответната оценка за срока и за годината заедно с оценките по изучаваните предмети. Тази традиционна за българското образование практика беше премахната от криворазбрана модерност. По такъв начин ученикът не се възпитава да носи отговорност за своето поведение, докато е непълнолетен и се обучава в дадено училище.

Разбираме много добре, че въпросът за възпитанието и дисциплината на учениците е изключително сложен и многостранен, но без определена дисциплина и отговорност от страна на учениците за поведението им едва ли можем да очакваме добри резултати. Възпитанието в училище е било и трябва да остане важен елемент на образователния процес.

Шесто, много е добре, че в концепцията е обърнато необходимото внимание на перманентното повишаване на педагогическо-професионалната подготовка на учителите, но в тази посока би трябвало да се направи конкретна стъпка за възстановяване функционирането на някогашния Институт за усъвършенстване на учителите. Не всичко, което е съществувало и прилагано при социализма, особено в духовната сфера (като елиминираме идеологическото му съдържание), е било лошо и порочно.

Седмо, нещо подобно би могло да се каже и за обучението през целия живот. Много добре е осъзната необходимостта от него, но и тук е нужна конкретна стъпка към цялостното му изграждане, което е във функциите и прерогативите на МОН.

Осмо, тъй като концепцията няма добра, последователна, логична и съдържателно изградена структура, в нея преобладават общи приказки, лозунги, пожелания, повторения, противоречия и т.н., ако трябва да я оценяваме, смятаме, че не би могла да получи висока оценка.

В концепцията (на министерството) се съдържа един доста обезпокоителен момент. Имаме предвид напълно свободния режим за издаване на учебници, а изборът на най-добрите и най-подходящите от тях да се осъществява от самите учители. Дори се предлага всеки клас да се обучава по отделен учебник. По тази логика би могло да се предложи и индивидуален учебник за всеки ученик. Струва ни се, че индивидуалният подход към децата е едно, а "индивидуалните" учебници са нещо по-друго. Като четем концепцията, имаме усещането, че образователната система се стреми да гарантира на всеки образованието, което желае при индивидуални изисквания спрямо него. Без ясни правила и единни изисквания

Относно концепцията за основните моменти в проекта на нов Закон за предучилищното и училищното...

за всички ученици едва ли ще повишим качеството на образователната система, което би трябвало да бъде основна цел на концепцията. Необходимо е тя да се съобразява с възможностите на учениците, но не като се равнява по посредствените от тях, тъй като принижаването и индивидуализирането на изискванията не води до подобряване качеството на образованието.

Бягството на министерството от компетентна оценка за качеството на учебниците се тълкува и като капитулация пред т.нар. учебническа мафия. Допускаме, че на това може да се възрази с аргумента, че министерството търси по-голяма състезателност при написването и избора на учебници от самите учители, т.е. прилагат се пазарно-икономически подходи в издаването и разпространението им, но първо, състезателността или конкуренцията в духовната сфера не е съпоставима с тази в материалната, второ, конкуренцията е ефективна само когато е равнопоставена и лоялна и трето, според американския автор А. Тофлър има и конкуренция, която води към дъното. Опасяваме се, че предлаганият конкурентно-свободен избор за издаване и разпространение на учебници ще се окаже от този род. С други думи, МОМН не трябва да прехвърля собствените си задължения и отговорности към други, което противоречи на българската традиция в това отношение. Тази традиция сочи, че учебниците в миналото са писани от най-добрите учители и тя може и трябва да се възстанови.

Нашето учителство заслужава уважение, защото основно неговата възрожденска самоотверженост не позволи образованието да се срина до степен, в каквата се сринаха другите сектори на икономиката и отрасли на духовната сфера. Главно благодарение на самоотдадеността на учителите все още можем да се гордеем с българското образование, доколкото при участие на български учащи се в международни олимпиади те се завръщат победители и/или класирали се сред първите.

Девето, смятаме, че в концепцията би трябвало да намерят подобаващо място два принципни социални въпроса:

- за отношението към надарените деца, към които обикновено всяка образователна система проявява особен интерес и внимание, като им се осигурява възможност и за ускорено завършване на дадени степени на образованието им;

- за подпомагане издръжката на децата на бедни родители. В миналото в училищата имаше деца, които получаваха учебници и учебни материали безплатно, безплатна закуска или безплатен обяд в стола, т.е. те се учеха "по бедност", както се казваше тогава. Съвременните реалности изискват да се помисли по-сериозно по този въпрос.

Концепцията е документ с изключителна важност и значение, защото, първо, засяга интересите на абсолютно всички български семейства и граждани, които задължително преминават през образователната систе-

ма, и второ, от добрата система за образование зависи качеството и мобилността на човешкия капитал както в индивидуален, така и в обществен план, т.е. качеството на образованието обуславя личното и общественото ни бъдеще и просперитет за десетилетия напред.

Затова предлагаме да се осъществи национално обсъждане на концепцията за предучилищното и училищното образование и би прилягало на националните медии – БНТ и БНР, да поемат инициативата и да организират подобно обсъждане.

Накрая бихме искали да кажем, че системата на образованието е логически свързана с науката. Защото, първо, изходът от една степен за образование е вход за другата, второ, доколкото висшето образование подготвя преподавателските кадри означава, че от качеството му ще се обуславя и това на образователните и на научните кадри, които също са “продукт” на висшето образование, и трето, цялостната система на образованието се намира в определена зависимост от равнището на науката, доколкото качеството на образованието зависи от нейното равнище.

Подценяваме ли познанието (образованието и науката), подценяваме бъдещето си

Проф. д-р ик. н. Велчо Стоянов